

ԱՅԱՍԻ ԵՎ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻ ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
(XIII դ. երկրորդ և XIV դ. առաջին կես)

Կիլիկյան Հայաստանի կազմավորման սկզբնական շրջանում, քաղաքական անկայուն վիճակը, Բյուզանդիայի, սելջուկների և խաչակիրների միջև անընդհատ ընթացող սուր պայքարը խոչընդոտ էր հանդիսանում տնտեսության և առևտրի զարգացմանը: Նրանցից յուրաքանչյուրը փորձում էր ռազմական ճանապարհով իրականացնել խոշոր տնտեսական ծրագրեր: Մինչև մոնղոլական արշավանքները՝ Հնդկաստանից, Չինաստանից ձգվող առևտրական քարավանային ճանապարհների գլխավոր հանգուցակետը Բաղդադն էր, որտեղից բազմաթիվ ուղղություններով դրանք տարածվում էին դեպի միջերկրածովյան և սևծովյան նավահանգիստները: Ելքը Միջերկրական ծով հիմնականում ապահովում էին, դեռևս խաչակիրների ձեռքում գտնվող, Աքքա, Տրիպոլի, Տյուրոս, Սիդոն Բեյրութ և այլ նավահանգիստները: Եթե մոնղոլական արշավանքները ծանր հարված հասցրեցին բուն Հայաստանի տնտեսությանը, ապա դրանք վճռորոշ գործոն հանդիսացան Կիլիկյան Հայաստանի հզորացման համար: Մոնղոլներն ամբողջովին փոխեցին ուժերի հարաբերակցությունը տարածաշրջանում: 1343 թ. Չմանկատրուկի (Քյոսե-Ղադ) ճակատամարտում սելջուկները ծանր պարտություն են կրում մոնղոլական զորքերից, որոնց օժանդակում էին հայ-վրացական միացյալ ուժերը: Այս ճակատամարտն էլ որոշում է Կիլիկյան Հայաստանի քաղաքական կողմնորոշման հարցը: 1243 թ. Կեսարիայում կնքվում է հայ-մոնղոլական համաձայնագիր, որով Կիլիկյան Հայաստանը ճանաչում է մոնղոլների գերակայությունը:¹ 1246 թ. Սմբատ Սպարապետի, իսկ 1254 թ. դեպի Ղարաղորում Հեթում Ա-ի գլխավորած դեպի Ղարաղորում պատվիրակությունների ուղևորությունների արդյունքում, հաջողվում է հասնել փոխադարձ պայմանավորվածությունների: Սասնավորապես Կիլիկյան Հայաստանը պետք է

¹ Գալստյան Ա., Հայ-մոնղոլական առաջին բանակցությունները, «ՊԲՀ», 1964, թիվ 1, էջ 91:

օժանդակություն ստանար սուլթանությունների դեմ պայքարում, իսկ Հայոց եկեղեցին ազատվում էր հարկահանությունից:² Վերադառնալով, Հեթումը փորձում է Սիրիայի խաչակիր առաջնորդներին ներշնչել քրիստոնեա-մոնղոլական դաշինքի գաղափարը:³ Կիլիկիան ձեռք է բերում ռազմա-ստրատեգիական և տնտեսական կարևոր նշանակություն: Այն դառնում է, Մոնղոլական կայսրության ամբողջ տարածքով դեպի Միջերկրական ծով ձգվող, առևտրական ճանապարհների վերջնական հանգրվան, որը պետք է Եվրոպան Ասիայի հետ կապող մի նոր կամուրջ հանդիսանար: Մոնղոլական իսկայածավալ կայսրությունը բաժանվում է Զինգիզ խանի թոռների միջև, որոնցից Հուլավուն, հաստատվելով Իրանում, սկսում է նվաճողական արշավանքներ իրականացնել դեպի Փոքր Ասիա, Միջագետք և Սիրիա: Նվաճումներին զուգահեռ՝ մոնղոլներն ունեին նաև տնտեսական խոշոր ծրագրեր: Պաիսանելով Հայկական Կիլիկիան և Տրապիզոնի կայսրությունը՝ նրանք իրենց ապահովեցին ելքով դեպի Սև և Միջերկրական ծովեր:

Սիաթամանակ, տապալելով Այուբյաններին, Եգիպտոսում իշխանության են գալիս մամլուք Բահրերը: Անմիջապես սուլթանության նվաճումները ուղղվում են դեպի սիրիական նավահանգիստները, որոնք Բաղդադի գրավումից հետո, սկսել էին կորցնել իրենց երբեմնի նշանակությունը: Եվ, եթե նախկինում Արևմուտքի և Արևելքի շահերի բախման գլխավոր թատերաբեմը Սիրիայի միջերկրածովյան ափն էր, ապա այժմ այն աստիճանաբար տեղափոխվում է դեպի հյուսիս, որտեղ Կիլիկյան Հայաստանը անխուսափելիորեն դառնում է նոր ծևավորվող քրիստոնեա-մոնղոլական համագործակցության կարևորագույն հենարանը: Դեռևս Ֆրանսիայի թագավոր Լյուդովիկոս IX Սուրբի գլխավորած VII ծախողված խաչակրաց արշավանքից հետո (1248-1254 թթ.), եվրոպացիների ազդեցությունը Սերձավոր Արևելքում չափազանց թուլացել էր: Եվ հենց Լյուդովիկոսի նախաձեռնությամբ էլ Ղարաղորում է ուղարկվում մի պատվիրակություն, ֆլամանդացի ուղեգրող Վիլհելմ Ռուբրուքի գլխավորությամբ: Դրան հետևեցին ևս մի քա-

² Langlois V., *Le Trésor des chartes d'Arménie ou Cartulaire de la chancellerie royale des Roupeniens*. Venise, 1863, p. 214-215.

³ Տե՛ս Տեր-Պետրոսյան Լ., *Խաչակիրները և հայերը*, Ե., 2005, էջ 405:

նի պատվիրակություններ, որոնց գլխավոր նախաձեռնողը Հռոմի պապն էր: Այդ մերձեցման նպատակն էր դաշինք կնքել մոնղոլների հետ և ընդհանուր օղակի մեջ վերցնել մահմեդական աշխարհը: Իհարկե, ռազմա-քաղաքական այս գործընթացներն իրենց մեջ ներառում էին նաև տնտեսական խոշոր ծրագրեր:

Բաղդադի (1258 թ.) գրավումով նոր փուլ սկսվեց միջազգային առևտրական հարաբերություններում: Թավրիզը Բաղդադից վերցրեց առևտրական ճանապարհների հանգուցակետի մենաշնորհը: Որպեսզի իրենց ձեռքում կենտրոնացնեն տարածաշրջանի ողջ տնտեսական համակարգը, Հուլավուները փորձեցին նվաճել սիրիական նավահանգիստները, սակայն 1260 թ. մոնղոլական բանակը, հայ-վրացական ուժերի հետ միասին, ծանր պարտություն է կրում մամլուքներից:⁴ Սա էլ ավելի բարձրացրեց Կիլիկյան Հայաստանի դերը Մոնղոլական կայսրության համար, որն ի դեմս Այասի՝ ձեռք բերեց Միջերկրական ծով դուրս գալու ամենահարմար ընտրությունը: Ռազմա-քաղաքական այս սուր պայքարն արտահայտվեց նաև առևտրական հարաբերություններում՝ մասնավորապես Այասի և Ալեքսանդրիայի մրցակցությամբ:

Իր ֆիզիկա և տնտեսա-աշխարհագրական բացառիկ պայմաններով, Այասը Կիլիկյան Հայաստանի ամենագլխավոր նավահանգիստն էր: Այն հանդիսանում էր ոչ միայն արևմուտքը և արևելքը, այլ նաև հյուսիսն ու հարավը միմյանց հետ կապող ճանապարհների խաչմերուկ: Չափազանց մեծ նշանակություն ձեռք բերեց Այաս-Թավրիզ քարավանային մայրուղին, որի միջոցով ապրանքներ էին ներմուծվում Հնդկաստանից, Միջին Ասիայից, Չինաստանից և այլ հեռավոր վայրերից:⁵ Այն տնտեսական կապ էր պաշտպանում Մեծ Հայքի խոշոր քաղաքների հետ: Կեսարիայով և Աեբաստիայով, Այասը կապված էր Տրապիզոնի, Սինոպի, Կոստանդնուպոլսի, ինչպես նաև Ղրիմի քաղաքների հետ: Եվ, քանի որ սևծովյան նավահանգիստներում սահմանված մաքսատուրքերը ավելի բարձր էին, շատ հաճախ Այասը ձեռք էր բերում

⁴ Մուրաֆյան Կ., Կիլիկյան կայսրությունների խաչմերուկում, Ե., 2001, էջ 427:

⁵ Микаелян Г., История Киликийского Армянского государства, Ереван, 1952, с. 350.

այլընտրանքային միջնորդի դեր, սև և միջերկրածովյան առևտրական հարաբերություններում: Կիլիկիան, Պերքենդի լեռնանցքով, կապված էր Ոսկե Շորդայի տիրապետության տակ գտնվող հսկա տարածքների հետ: Չնայած ռազմա-քաղաքական լարված հարաբերություններին, բավականին շատ փաստեր վկայում են այն մասին, որ Եգիպտոսի սուլթանության արաբ վաճառականները Այասում վաճառում էին զանազան ապրանքներ, իսկ այնտեղից գնում մոնղոլախպատակ հյուսիսային տարածքներից բերվող թանկարժեք մորթեղեն:⁶ Առևտրական ճանապարհների այսպիսի խիտ ցանցն ապահովում էր Այասում վաճառվող ապրանքների մեծ տեսականի՝ հացահատիկ, կտորեղեն, թանկարժեք քարեր, մետաքս, համեմունքներ, որդան կարմիր, մետաղ, բամբակ, ցփսի, օճառ, շաքար և այլն:⁷ Մեծ ծավալների էր հասնում տեղական գյուղատնտեսական ապրանքների, արհեստավորական արտադրանքների, ինչպես նաև Կիլիկիայում արդյունահանվող օգտակար հանածոների՝ երկաթի, ոսկու, արծաթի, պղնձի, աղի արտահանումը:⁸ Բացի ներմուծումից, խոշոր ծավալներ ուներ նաև տեղական՝ ինչպես գյուղատնտեսական, այնպես էլ տեղացի արհեստավորների արտադրանքների արտահանումը:

Իր հերթին, Ալեքսանդրիան Եգիպտոսի սուլթանության գլխավոր նավահանգիստն էր, իսկ միջազգային առևտրում նրա դերը բարձրացնելը կարևորագույն խնդիր էր մամլուքների արտաքին քաղաքական հարաբերություններում: Պետք է նշել, որ Յնդկաստանի հետ առևտրի զգալի մասը եվրոպական երկրները, հատկապես Վենետիկը, կատարում էին Ալեքսանդրիայով: Յնդկաստանից դեպի Ալեքսանդրիա ձգվող առևտրական ուղու մեծագույն մասը ծովային էր: Նավերը Յնդկաստանից հասնում էին Արաբական թերակղզու հարավարևմտյան ափին գտնվող Ադեն քաղաքը, ապա Բաբ-էլ-Մանդեբ նեղուցով անցնում Կարմիր ծով, որտեղից Ալեքսանդրիա հասնելու համար մնում էր կարճ ցամաքային ճանապարհ:⁹ Այս ուղու գլխավոր առա-

⁶ Նույն տեղում, էջ 394-395.

⁷ Նույն տեղում, էջ 374, տե՛ս նաև Ալիշան Ղ., Սիսուան, Վենետիկ, 1885, էջ 370:

⁸ Տե՛ս Ալիշան Ղ., Սիսուան, էջ 9:

⁹ Նույն տեղում, էջ 370-371.

վելությունը՝ համեմատաբար ավելի անվտանգ լինելն էր, քանի որ անընդհատ ընթացող պատերազմները և դրանց զուգահեռ սաստկացող ավազակային հարձակումները մեծ վնաս էին հասցնում Այաս-Թավրիզ ճանապարհից օգտվող վաճառականներին: Դրական էր այն հանգամանքը, որ եվրոպական երկրները կարող էին առանց միջնորդների գործ ունենալ սուլթանության հետ: Կարևոր նշանակություն ուներ նաև Նեղոսով կատարվող առևտուրը, որի միջոցով Աֆրիկայի խորքերից շատ հազվագյուտ ապրանքներ էին բերվում Ալեքսանդրիա: Նրան էր պատկանում համեմունքների առևտրի մենաշնորհը, որը մեծ եկամուտներ էր բերում միջնադարում: Սակայն, բացի կարմիրծովյան առևտրական գլխավոր ուղուց, Ալեքսանդրիան գրեթե չուներ այլընտրանքային ճանապարհներ:

Օտարերկրյա վաճառականների համար Այասն ավելի նախընտրելի դարձնելու համար անհրաժեշտ էր իրականացնել ճկուն տնտեսական քաղաքականություն և ստեղծել գրավիչ պայմաններ: Առաջին գլխավոր քայլը՝ ցածր մաքսատուրքերի սահմանումն էր: Հատուկ հրովարտակներով շնորհվեցին բազմաթիվ շահավետ արտոնություններ, ինչի արդյունքում Այասում սկսեցին հաստատվել մեծաքանակ եվրոպական համայնքներ:¹⁰ Ալեքսանդրիայում եվրոպացի վաճառականները գտնվում էին շատ ավելի անապահով վիճակում, որտեղ շատ հաճախ տեղի էին ունենում զինված ընդհարումներ մահմեդականների հետ:¹¹

Ահա ինչպես է գրում Ղ. Ալիշանը. «թպետ և ոչ ծանր էր բաժն, ըստ ազգի նիւթոցն՝ երկու կամ չորս առ հարիւր, ի մուտս և յելս վաճառելեաց, նա և ազգաց հաճախելոց յերթևեկն՝ (որպես Վենետաց, Գեուուացւոց, Փլորենտեայց), գրեաթէ ազատ և ծրի շնորհեալ լինէին մուտք և ելք, ըստ դաշնագրութեանց. յայսր ամենայնի վերայ՝ ոչ նուազէր եկամուտ շահն արքունի. քանզի և յօժարութեամբ դիմէին այսր քրիստոնեայ վաճառականք, խոտորելով յեզիպտոսէ, և առ ատե-

¹⁰ Langlois V., Le Tresor des chartes d'Arménie ou Cartulaire de la chancellerie royale des Roupeniens.

¹¹ Ashtor E., "Levant Trade in the Later Middle Ages", Princeton, N.J., 1983, pp. 52-53.

լութեան սուլտանացն ընդ քրիստոնէից, և առ ծանրութեան բաժիցն կարգելոց ի նոցանէ. յոր սակս գում գործէին թագաւորք մեր՝ զիջանելով առ համակրօնսն՝ նուազեցուցանել զվաստակ այլադեմ նախանձորդին»:¹²

Այսպիսով, Վենետիկի, Ջենովայի, Ֆլորենցիայի ապա նաև Սիցիլիայի վաճառականները, որոշ ժամանակ, գրեթե մաքսատուրք չէին վճարում Այասուն և ընդհանրապես Կիլիկիայի տարածքով առևտուր կատարելու համար: Պիզայի, Մալթայի, Կատալոնիայի, Պրովանսի վաճառականները ներմուծման և արտահանման համար վճարում էին 2 % ապրանքների գնից, իսկ մյուս բոլոր երկրների վաճառականները՝ 4%:¹³ Այն դեպքում, երբ Ալեքսանդրիայում Եգիպտոսի Սուլթանության սահմանած սկզբնական մաքսատուրքը Վենետիկի և Ջենովայի վաճառականների համար կազմում էր 4,5%, որը միայն հետագայում իջեցվեց մինչև 2%-ի:¹⁴ Առանձին ապրանքների համար գանձվում էր նույնիսկ 10-20% մաքսատուրք, որոնք ամենաբարձրն էին սև և միջերկրածովյան տնտեսական համակարգերում:¹⁵ Եթե, մինչև սիրիական ծովափի գրավումը, Ալեքսանդրիայի գլխավոր մրցակիցներն էին այնպիսի հզոր նավահանգիստներ, ինչպես Աքքան, Տրիպոլիս, Տյուրոսը, Սիդոնը և Բեյրութը, ապա այժմ նրա գլխավոր ախոյանի դերը, արևելյան միջերկրածովյան առևտրում, ստանձնում է միայն Այասը: Կիլիկյան Չայաստանում հատված դրամների բարձր արժեքը նույնպես խոսում է տնտեսական կայուն և հզոր ներուժի մասին: Չայական դրամները ավելի բարձր արժեք ունեին, քան եգիպտականները:¹⁶ Այասում իրականացվող առևտրի հսկա ծավալները ցույց տալու համար, բերենք մեկ օրինակ: Եթե այնտեղ նստող վենետիկյան պայլն իր հպատակներից ստանում էր կես տոկոս մաքս-շահույթ և մեկ ու կես տարվա ընթացքում նրա եկամուտը կազմում էր 7200 ֆրանկ, ապա վենետիկցի-

¹² Տե՛ս Ալիշան Ղ., Սխուման, էջ 368-369:

¹³ Langlois V., Le Tresor des chartes d'Arménie ou Cartulaire de la chancellerie royale des Roupeniens, p. 154.

¹⁴ Heyd W., Histoire du commerce du Levant au moyen age, t. II, Amsterdam, 1967, p. 45.

¹⁵ Ashtor E., "Levant Trade in the Later Middle Ages", p. 57:

¹⁶ Ալիշան Ղ., Սխուման, էջ 385:

ների կատարած առևտրի շրջանառության գումարը կազմում է 1,5 մլն. ֆրանկ:¹⁷

Սակայն, բնական և տնտեսա-աշխարհագրական բոլոր նախա-դրյալները չեզոքանում են, եթե չկա ռազմա-քաղաքական այնպիսի իրավիճակ, որը պետք է ապահովեր տնտեսական կայուն զարգացում: Կիլիկյան Հայաստանը, Հռոմի Պապի դիվանագիտության և ընդհան-րապես եվրոպացիների համար, միակ հենարանն էր արևելքում՝ նոր խաչակրաց արշավանք կազմակերպելու համար, ինչն էլ ավելի էր սրում սուլթանության թշնամությունը: Իսկ մամլուքները, իրենց վրա վերցնելով մահմեդական աշխարհի դրոշակակրի դերը, նպատակ ունեին տարածաշրջանում գերակա դիրք գրավել ոչ միայն քաղաքա-կան, այլ նաև տնտեսական առումով:¹⁸ Կիլիկիայի ամենախաղեպ հզո-րացումը՝ մամլուքներին այլ ելք չէր թողնում, քան իրականացնել ավե-րիչ արշավանքներ՝ ծանր հարված հասցնելով նրա տնտեսությանը: 1266 թ. սուլթան Բայբարսի զորքը ներխուժեց Կիլիկիա, որի արդյուն-քում ավերվեց ու թալանվեց ոչ միայն Այասը, այլ մյուս խոշոր քաղաք-ները: Այդպիսի արշավանքներ իրականացվեցին 1274-1276, 1279, 1280, 1305, 1320, 1322, ի վերջո 1337 և 1341-1342 թթ., որոնք, շատ հա-ճախ հենց մամլուքների հրահրումով, ուղեկցվում էին սելջուկ կայա-մանցիների ասպատակություններով: Թալանով ու կոտորածներով իրականացվող այս արշավանքների գլխավոր թիրախն Այասն էր, որոնց նպատակն էր այն դարձնել անկայուն նավահանգիստ օտար-երկրյա վաճառականների համար: Սկսած 1323 թ. մինչև 1337 թ. Եգիպ-տոսը Այասի բաժտնից ստանում էր շուրջ 1 մլն. 200հզ. դրամ հարկ, որը կազմում էր ընդհանուր եկամուտների կեսը:¹⁹ Սակայն տնտեսա-կան մեծ ներուժը թույլ էր տալիս Այասին, կարճատև խաղաղության պայմաններում, վերականգնվել և առևտրի ծավալները կրկին հասցնել զգալի չափերի:

¹⁷ Տե՛ս Բոռնազյան Ա., Սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունները Կիլիկիայի Հայկական պետությունում, Ե., 1973, էջ 263-264:

¹⁸ Տե՛ս Мухомов Г., նույն աշխ., էջ 402:

¹⁹ Տե՛ս Բոռնազյան Ա., նույն աշխ., էջ 264:

Արդեն 1260-ականների սկզբից Մոնղոլական կայսրությունում սկիզբ է առնում մասնատման ավելի խորը գործընթացներ: Ոսկե Հորդայի խան Բերքը, որն ընդունել էր մահմեդականություն, սկսում է դաշնակցել մամլուքների հետ՝ ընդդեմ Հուլավյան մոնղոլների: Միմյանց ետևից կորցնելով սիրիական նավահանգիստներն (Տրիպոլի 1289 թ., Աքքա, Տյուրոս, Սիդոն, Բեյրութ 1291 թ.)՝ Եվրոպայի առևտրական գերտերությունները, հատկապես Վենետիկի և Ջենովայի հանրապետությունները սուր պայքարի մեջ են մտնում միմյանց դեմ: Նրանց կատաղի պայքարը, միջազգային առևտրում գերակա դիրք գրավելու համար, վերածվեց պատերազմի (1291-1299 թթ.), որն ավարտվեց Ջենովայի հաղթանակով: Արդյունքում Ջենովան իր ձեռքն է վերցնում սևծովյան առևտրի գերակայությունը, իսկ Վենետիկն ավելի է աշխուժացնում իր առևտրական ցանցն Այասում և Կիպրական նավահանգիստներում, որոնք միաժամանակ միջնորդի դեր սկսեցին կատարել Ալեքսանդրիայի հետ իրականացվող առևտրում, քանի որ Աքքայի անկմանը հաջորդում է Հռոմի պապ Նիկողայոս IV-ի արգելքը Ալեքսանդրիայի և ընդհանրապես Եգիպտոսի սուլթանության հետ իրականացվող առևտրի վրա: Սակայն, ինչպես այս անգամ, այնպես էլ 1323 թ. Հովհաննես XXII պապի սահմանած արգելքի շրջանում, Վենետիկը երբեք ամբողջովին չդադարեցրեց իր առևտրական կապերն Ալեքսանդրիայի հետ:²⁰ Միջնադարյան հեղինակ Սարինո Աանուտոն, իր «Խաչակիրների գաղտնի գիրքը Աուրբ հողի նվաճման և պահպանման մասին» գրքում, կոչ էր անում եվրոպացիներին, առևտուր չկատարել Ալեքսանդրիայում, դադարեցնել մետաղի, անտառանյութի, հացի մատակարարումն Եգիպտոս և օգտվել Այաս-Թավրիզ ճանապարհից:²¹ Որպեսզի կործանարար հարված հասցնի Վենետիկին՝ Ջենովան բանակցությունների մեջ է մտնում Հուլավուների հետ՝ Պարսից ծոցում նոր նավահանգիստ կառուցելու համար, որը միմյանց հետ պետք է կապեր Թավրիզը և սևծովյան ամբողջ տնտեսական համակարգը: Աա շրջան-

²⁰ Heyd W., Histoire du commerce du Levant au moyen age, t. II, pp. 3-44, 64-140, 156-187. Ashtor E. "Levant Trade in the Later Middle Ages", pp. 3-63.

²¹ Михайлян Г., նույն աշխ., էջ 452:

ցում էր ոչ միայն Ալեքսանդրիային այլ նաև Այասին: Սակայն այս նախագիծը անհաջողության մատնվեց:²²

Հուլավուների իշխանությունում տեղի ունեցող ներքին երկպառակտչական կռիվներն, ինչպես նաև Ոսկե Հորդայի միջև ընթացող պատերազմներն, աստիճանաբար թուլացնում էին մոնղոլների գերակայությունն: Էլ ավելի մեծացնելով Հայկական Կիլիկիայի վրա կախված մահացու վտանգը: Եթե XIV դ. առաջին երկու տասնամյակներում մոնղոլները դեռևս պատվար էին հանդիսանում, ապա 1323 թ. Հուլավուների և Եգիպտոսի սուլթանության միջև կնքված պայմանագրով վերջ է դրվում նրանց միջև ընթացող պատերազմական վիճակին: Մերձավոր Արևելքում մոնղոլների տիրապետության մայրամուտի հետ, էլ ավելի սաստկացան մամլուքների և սելջուկների ավերիչ արշավանքները: Իսկ Եվրոպայում, Անգլիայի և Ֆրանսիայի միջև 1337 թ. սկսված հարյուրամյա պատերազմով, այլևս ոչ մի հույս չէր մնում նոր խաչակրաց արշավանքի կազմակերպման համար: Պատահական չէ, որ հենց նույն 1337 թ. էլ Այասը հանձնվում է մամլուքներին:²³ Իսկ Վենետիկի և Ջենովայի հանրապետությունները նոր, շահավետ առևտրական պայմանագրեր կնքելով սուլթանության հետ, ոչ մի շոշափելի օժանդակություն ցույց չտվեցին իրենց երբեմնի ամենահավատարիմ դաշակցին: 1347 թ. Կոստանդին Բ-ն փորձում է այն կրկին ետ վերցնել: Հայկական ուժերին, Լիպարիտ գորավարի գլխավորությամբ և Կիպրոսի թագավոր Հյուգոյի օժանդակությամբ, հաջողվում է կարճ ժամանակով ազատագրել Այասը, սակայն այն կրկին անցնում է մամլուքներին:²⁴ Հետագայում միայն 1367 թ. Կիպրոսի թագավոր Պիեռ Ա-ին հաջողվում է գրավել այն, սակայն օժանդակություն չստանալով ոչ Կոստանդին Գ-ից և ո՛չ էլ Եվրոպայից, ընդամենը 8 օր հետո Այասը կրկին հանձնվում է մամլուքներին:²⁵ Ժամանակը ցույց տվեց, որ Եվրոպացիների և մոնղոլների դաշինքը և նրանց հեռակա նպատակները մնացին որպես լեզենդ:

²² Documents arméniens, t. II, Paris, 1869, p. 551.

²³ Михайлян Г., նույն աշխ., էջ 457:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 464:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 472:

Տարածված է այն տեսակետը, որ Կիլիկյան Հայաստանի տնտեսական բացառիկ հաջողությունները, միաժամանակ նրա կործանման պատճառ հանդիսացան: Որքան էլ, որ Այաս-Ալեքսանդրիա մրցակցությունն իր ազդեցությունն ունենար Եգիպտոսի սուլթանության և Կիլիկիայի հարաբերությունների վրա, այնուամենայնիվ դրդապատճառներն ավելի խորքային էին: Կարծում ենք, որ սխալ կլինի քաղաքական այսպիսի ճակատագրական շրջադարձերը տեսնել միայն առևտրա-տնտեսական մրցակցային պայքարի շրջանակներում: Իհարկե, ասպարեզից հեռացնել առևտրական գլխավոր մրցակցին կարևոր խնդիր էր սուլթանության համար: Փաստորեն, Հայկական Կիլիկիայի կործանումով, ստեղծվում էր մամլուք-սելջուկյան միասնական պատնեշ, որը վերջնականապես տապալում էր Եվրոպայի և իրանյան մոնղոլների հեռագնա ծրագրերը, ինչը լուծում էր սուլթանության առջև դրված թե՛ տնտեսական և թե՛ ռազմա-քաղաքական խնդիրները: Դրան զուգահեռ պետք է նշել նաև մերձավորարևելյան ամբողջ տարածաշրջանում և Փոքր Ասիայում սաստկացող մահմեդականացման ուժգնացող ալիքը, որն ուղղված էր վերջնականապես արմատախիլ անելուն արևելքի քրիստոնեական պետական կազմավորումները: Արդյունքում ասպարեզից հեռացան ոչ միայն Հայկական Կիլիկիայի թագավորությունը, այլ հետագայում նաև Բյուզանդիան (1453 թ.), Տրապիզոնի կայսրությունը (1461 թ.), ինչպես նաև Կիպրոսի թագավորությունը (1489 թ.):

*ՅՈՒՐԱԵ ԴԵՎՈՐԴՅԱՆ
ԻՒՍ ԿԱՆ ԴԱ*

ТОРГОВОЕ СОПЕРНИЧЕСТВО АЙАСА И АЛЕКСАНДРИИ
(вторая половина XIII и первая половина XIV вв.)

РЕЗЮМЕ

Монгольские нашествия коренным образом изменили не только политические, но и экономические отношения Ближнего Востока. В 1258 г. монголы захватили Багдад, который являлся главным пунктом скрещения почти всех торгово-караванных дорог идущих из Индии, Китая и со всей Азии. Акра, которая была последней опорой крестоносцев на сирийском берегу Средиземного моря, была захвачена мамлюками. Параллельно повысилось

торгово-стратегическое значение главного торгового порта Киликийской Армении - Айаса, который стал главным торговым противником крупнейшего порта Египетского султаната Александрии в восточном средиземноморье.